

“בַּאֲבוֹד רְשָׁעִים”: עַל מוֹתָם שֶׁל בְּנֵי טוֹ מוֹסוֹלִינִי, אֲדוֹלְף הֵיטְלֵר וְיוֹסֵף סְטָלִין בְּעִתּוֹנוֹת הָעִבְרִית

ברק בר־זוהר

רודנים, שליטים ומנהיגים עליונים

רודן הוא מנהיג שחותר לשליטה פוליטית מלאה ולמנגנון קבלת החלטות בלעדי.¹ על פי רוב הרודנים פוגעים בזכויות אדם, נמנעים משיטת הבחירות האזרחיות, מעלימים, מדכאים או מחסלים יריבים פוליטיים, רותמים את זרועות הצבא והביון לטובתם, משלהבים את ההמון, מכריזים על מצב חירום לאומי, מטילים גזירות כלכליות ומטפחים פולחן אישיות (Ben-Ghiat, 2020; Papaioannou & Van Zanden, 2015).

במאה העשרים הייתה הרודנות תופעה רווחת והאנושות ידעה מספר רב של שליטים אכזריים באירופה, באסיה, בדרום אמריקה, במזרח התיכון ובאזורים נוספים. נמנו עמם אדולף היטלר, אידי אמין, אלפרדו סטרסנר, בניטו מוסוליני, חואן מריה בורדברי, יוסיף סטלין, מאו דזה־דונג, פאק צ'ונג־הי, פול פוט וקים איל־סונג (Galvan, 2012). הלגיטימציה לשלטון טוטליטרי אינה צומחת יש מאין. זרעיה נטועים באווירה ציבורית רעילה ובמנגנונים צבאיים, חוקתיים, פרלמנטריים ופוליטיים שמקדשים את עליית מדינות הלאום ומאפשרים לאינדיווידואלים לצבור כוח עצום ולשלוט ביד רמה וללא עוררין (Dobson, 2013).

רבים מהדיקטטורים חולקים מאפייני אישיות, כגון: התלהבות יתר וטירוף דעת, ולעיתים אף סובלים מהפרעות נפשיות או מאישיות קוטבית. אנשי מודיעין והיסטוריונים אשר מנסים “להיכנס לראשם” של הרודנים ולאבחן את מצבם המנטלי עתידים לגלות תכונות אופי כגון נרקיסיזם, פסיכופתיה ופרנויה. באופן מצער התכונות המעוותות האלה עלולות להניע אותם לבצע פעולות כוחניות, הרסניות, הרת גורל ובלתי צפויות. מתוקף מעמדם פעולות כאלה נוטות להשפיע לרעה על אזרחים, מיעוטים, קהילות ומדינות שכנות (Haycock, 2019). כדי לממש את רצונם עלולים הרודנים לנקוט אמצעים ברוטליים: דיכוי חברתי, הכפפת שלטון החוק, טיהור אתני, הרעבת אוכלוסיות, עידוד הגירה והנסת מיעוטים ומתנגדים. ההיסטוריה מלמדת כי בכוחם להפוך בסיסים צבאיים, בתי חולים או אצטדיונים למחנות עבודה או למכלאות הוצאה להורג (Galvan, 2012). במקרים נדירים עולה לשלטון רודן נאור (benevolent dictatorship) אשר אווז בשלטון באופן אבסולוטי, אך נתפס ומצטייר כלאומן או כמדינאי שעושה זאת לטובת העם ולרווחתו. מנהיגים מסוג זה עשויים להיות אהודים, לתרום לזכויות האזרחים, לשפר את המנגנון הדמוקרטי ולקדמו, להחיל בחירות דמוקרטיות, לקיים משאלי עם

ולייפות את כוחן של רשויות או נפות מקומיות. דוגמאות בולטות למנהיגים מסוג זה הם: יואניס מטאקסס (יוון), יוסיפ ברוז טיטו (יוגוסלביה) ולי קואן יו (סינגפור). ישנם גם מנהיגים שדימויים הציבורי כרודנים שנוי במחלוקת והוא תלוי במגזר, בגוף התקשורתי, בישות הפוליטית או במדינה המסוימת. כפי שיוצג להלן, מנהיג יכול להיתפס כגיבור עם או כמנהיג דגול במדינה אחת, אך כרוצח המונים או כקלגס אכזר במדינה אחרת (Boykoff, 2009).

סיקור מותם של רודנים בתקשורת

בשל אחיזתם הלופתת במדינתם ומעמדם האימתני בזירה הבין-לאומית, מותם של רודנים הוא אירוע בעל ערך חדשותי רב וזוכה לסיקור רחב היקף, גם כאשר מדובר ברודן שנוי במחלוקת או ידוע לשמצה. לרוב הרודנים נתפסים ומוצגים בהקשר שלילי. קרי, כמנהיגים פוליטיים שמושלים בעזרת אלימות, דיכוי מיעוטים, הפחדה, כליאה, עינוי וצנזורה אמנותית ותקשורתית, אינם בוחלים באמצעים להפלת יריבים פוליטיים ומאופיינים במגלומניה. נוסף על כך יש מקרים שבהם הרודנים שולטים בתקשורת כדי לצנזר ולמנוע מלכתחילה פרסומים ביקורתיים, לקדם תעמולה או לחסל יריבים פוליטיים. לכן כלי התקשורת עלולים להימנע ממתחת ביקורת פומבית מחשש לפרנסתם או לחייהם (Martins Mota, 2020).

התקשורת מסקרת את מותו של הרודן לפי היחס אליו בחייו, ובהתאם לכך מציגה נרטיב של הערצה, חיבה, חשד, שנאה, איבה או שמחה לאיד. הסיקור צפוי לרדת לפסים אישיים, ולעיתים פופולריים ו"צהובים", ולהדגיש את האלמנטים המרושעים והשטניים שגילם בדמותו או את המהפכות הנאורות שהוביל. הרודן מצטייר כאדם אלים, בריון חסר רסן שזרע הרס ושנאה, מחריב קהילות ומי שתפס את כס השלטון בדרכים עקלקלות ובכוח. עם זאת, במקרים מסוימים יצוינו גם אומץ ליבו, תבונתו, גבורתו וסמכותו (Haycock, 2019).

כלי תקשורת מערביים רבים שואפים לאובייקטיביות, אולם לאחר מותו של רודן עתיד חלק ממערכות התקשורת לסקר את האירוע לא באובייקטיביות, במודע ובמוצהר. מחד גיסא מוצגים באופן שקול ואינפורמטיבי קווים לדמותו, מנותחים אופיו והתנהגותו, מתוארים סגנון חייו ויחסיו עם העם לאורך השנים. אסטרטגיית סיקור זו נבחרת כאשר הרודן לא פגע בקהל היעד של ערוץ התקשורת או מערכת העיתון. מאידך גיסא יכול הסיקור לייצג עמדה אופוזיציונית וביקורתית המדמה את הרודן לנבל מרושע. כדי להציגו כדמון ולקבע בתודעה את הגדרתו כאויב עשויים כלי התקשורת להקדיש תשומת לב רבה לאסונות שחולל, להרס שזרע, למספר הקורבנות שגבה, לשיטות התעמולה שכפה ולאסטרטגיות הלוחמה הקטלניות שבהן בחר (Legnante, 2012; Karniel, Lavie-Dinur, & Azran, 2015).

סיקור מותו של רודן עתיד להכיל גם אלמנטים של אינפורטיינמנט (Infotainment)², כלומר הטיית התוכן הרציני והטעון לסגנון דרמטי, קליט ובידורי כדי להגדיל את הרייטינג ולפנות למגוון רחב של קוראים. מבחינה היסטורית הסיקור העיתונאי עלול להיות מושפע ומוטה מאילוצים ושיקולים טכניים וחיצוניים, כגון דיס-אינפורמציה, זרימת מידע, צנזורה, מחסור במקורות המוכנים להעיד, תעמולה כוזבת וטשטוש ראיות (Leeuw et al., 2020).

מתודולוגיה

בחנתי את הסיקור העיתונאי של מותם של הרודנים בניטו מוסוליני (1945), אדולף היטלר (1945) ויוסיף סטלין (1953) ב־127 גיליונות של עיתוני הארץ, דבר, המשקיף, חרות, מעריב, על המשמר, הצופה וקול העם (ראו לוח 1 להלן) וערכתי ניתוח טקסט איכותני. מותם של שלושת הרודנים עמד בראש סדר היום התקשורתי של העיתונות העברית, התנוסס בעמודי השער, וכתבו על כך במאמרי המערכת ובמוספי סוף השבוע. שדה המחקר, אם כן, היה נרחב והצדיק בחינה תוכנית מעמיקה והשוואתית.

הספרות התיאורטית מראה כי בכוחה של השוואה אמפירית בין מדינאים להעניק למחקר פרספקטיבה היסטורית, להעשיר את הדיון, לשמש ככלי מתודולוגי יעיל, להציע נקודות מבט ייחודיות ומאתגרות ולחדש את הידע הקיים (Abdulaev & Shomron, 2022; Greenwald & Lehman-Wilzig, 2019; Konig, 2016). במחקר זה מדובר במנהיגי מעצמות אירופיות מתועשות אשר חוללו את מלחמת העולם השנייה, שינו את פני המפה הגיאוגרפית, הסיטו את מסלול ההיסטוריה העולמית, ביטלו זכויות בסיסיות של אזרחים וחוקקו או קידמו חוקים אנטישמיים.

רציונל נוסף להשוואה בין האישים הוא גורלם של היטלר ומוסוליני אשר נקשר זה בזה. לאמור, מעבר לבריתות, לקשרים ולמזימות שרקמו, היטלר התאבד 59 שעות לאחר מותו של מוסוליני. הוא חזה ושמע כיצד גופתו של מוסוליני נתלתה בכיכר העיר ונרמסה על ידי ההמון, וחשש מגורל דומה. סטלין הוצג בעיתונים באופן דו־משמעי, בניגוד למוסוליני והיטלר, שהצטיירו כמפלצות וכנחשי פתן בעיניים יהודיות-עבריות-ישראליות. בהבדלים האלה עוסק הדיון. על רקע זה, שאלות המחקר הן: כיצד סוקר מותם של בניטו מוסוליני, אדולף היטלר ויוסיף סטלין בעיתונות העברית? האם הם הוצגו כדמויות מרושעות וארורות לאחר מותם או שמא היה הנרטיב סלחני או אמביוולנטי לאחר מותם?

לוח 1: מיפוי שדה המחקר לפי גיליונות העיתונים והתאריכים

מספר גיליונות	גיליונות	עיתונים	תאריך פטירה	
35	,29.4.1945 ,30.4.1945 ,1.5.1945 ,2.5.1945 ,3.5.1945 ,4.5.1945 5.5.1945	הארץ, דבר, המשקיף, על המשמר, הצופה	28.4.1945	בניטו מוסוליני
36	,1.5.1945 ,2.5.1945 ,3.5.1945 ,4.5.1945 ,5.5.1945 ,7.5.1945 8.5.1945	הארץ, דבר, המשקיף, על המשמר, הצופה, קול העם ³	30.4.1945	אדולף היטלר
56	,5.3.1953 ,6.3.1953 ,8.3.1953 ,9.3.1953 ,10.3.1953 ,11.3.1953 ,12.3.1953 13.3.1953	הארץ ⁴ , דבר, חרות, מעריב, על המשמר, הצופה, קול העם	5.3.1953	יוסיף סטלין
127		8	3	סך הכול

מקומם ומעמדם ההיסטורי של הרודנים

בניטו אמילקרה אנדראה מוסוליני (1883–1945) היה ראש ממשלת איטליה בין השנים 1922–1943. הוא הגדיר עצמו כשליט עליון (דוצ'ה), ביטל את השלטון הדמוקרטי, החליפו בשלטון פאשיסטי בעל אופי רודני, דרש מהאזרחים צייתנות ונאמנות לו ולמדינה (Ridley, 2000). אף שלא נודע כאנטישמי, ואף העניק שוויון זכויות לקהילות יהודיות בשנים מסוימות, הוא התבטל לפני האידיאולוגיה של המשטר הנאצי והצבא הגרמני, ואישר לחוקק חוקי גזע בשנת 1938, להגביל את זכויות היהודים באיטליה ולהסגירם לידי הנאצים לשם השמדתם (Zimmerman, 2005).

אדולף היטלר (1889–1945) היה הקנצלר והמנהיג העליון (הפיהרר) של גרמניה הנאצית בשנים 1933–1945, ומנהיג המפלגה הנאצית משנת 1921. העם היהודי והאנושות כולה רואים בו רודן אכזר, אנטישמי, גזען ולאומן קיצוני צמא דם והאחראי הראשי להריגתם

של עשרות מיליוני בני אדם, לפשעי מלחמה מחרידים ולהחרבתן של ערים ומדינות. היטלר חולל והאיץ את מלחמת העולם השנייה והיה אחראי להשמדתם השיטתית והמאורגנת של כשישה מיליון יהודים בשואה (Kershaw, 2008). יוסיף ויסרינוביץ' סטלין (1878–1953) היה מנהיג ברית המועצות מ־1922 עד 1953 ועמד בראש המפלגה הקומוניסטית.⁵ במהלך שנותיו בשלטון, הפעיל פולחן אישיות קיצוני, רצח והגלה מתנגדים פוליטיים, שלח מיליוני אזרחים למחנות עבודה וכפייה והמיט רעב כבד על ברית המועצות. הוא נחשב לאחד מרוצחי ההמונים הגדולים והידועים לשמצה, ולאחראי למותם של מיליוני בני אדם, גברים, נשים וטף. עם זאת, במקביל, ההיסטוריה מגדירה אותו כאידיאולוג, כאסטרטג וכמכניע הצבא הנאצי, ושיחסו לעם היהודי היה מתון מזה של מוסוליני או היטלר (Chang, 2019).

אפריל, 1945: סיקור מותו של בניטו מוסוליני

בניטו מוסוליני נלכד על ידי חברי תנועת התנגדות איטלקית פרטיזנית ונרצח ביום שבת (28.4.1945) בערך בשעה 4:00 לפנות בוקר בכפר בשם ג'ולינו (Giulino) בצפון איטליה, במרחק קילומטרים בודדים מגבול שווייץ. מוסוליני הועמד עם פניו לקיר, לצד המאהבת שלו קלרה פטצ'י, ונורה למוות בתת־מקלע, כאשר הוא צועק: "לא! לא!".⁶ הכדורים פילחו את ראשו ופגעו בכתפו השמאלית. גופתו הוסעה לעיר מילנו, הושלכה על מדרכה בסמוך לכיכר לורטו ולתחנת הרכבת הראשית וההמון החל לדרוך על הגווייה, להתעלל בה, לרסק את הגולגולת ולרמוס את פניו. לאחר כמה שעות גופתו נשטפה מדם, זוהמה ושתן ונתלתה מהרגליים מגג תחנת דלק למשך כיממה. כשהגיעו כוחות הצבא האמריקני לזירה נלקחה הגופה לחדר מתים של בית חולים קרוב ותועדה על ידי צוותי צילום (יונייטד פרס, 30.4.1945; רופר, 2.5.1945; Clark, 2014; Neville, 2014). בשנתיים האחרונות לחייו איבד מוסוליני מסמכויותיו בפועל והיה לעושה דברו של המשטר הנאצי בראשות אדולף היטלר. איטליה לא השפיעה על המערכה הכללית של מלחמת העולם השנייה או על שואת היהודים. לכן הסיקור העיתונאי של רצח מוסוליני התמקד באופן הסנסציוני, הדרמטי, המזעזע והמשפיל שבו סיים את חייו (Ridley, 2000). על האופן מעורר הרחמים והאלים שהוצא להורג ונתלה, נכתב בדבר: "כך מוכרח היה להיות סופו של הדיקטטור הגדול. הוא נורה ככלב שוטה וגופו נתלה ברחובה של מילאן, שבה התחיל בקריירה שלו ובה בגד בצורה שפלה בפועלים של עיר התעשייה והאומנות [...] בני ארצו נתנו לו את הלקח ההיסטורי האחרון. ההמון במילאנו לא פחד ולא היה בעל רחמים במשפטו. במהירות ובדינמיות תלו אותו בו ביום בכיכר ציבורי, במקום שעדיין תלוי הוא שם" (קרוק, 4.5.1945).

הוצאתו להורג של מוסוליני, אכזרית, ברוטלית ומשפילה ככל שהייתה, הצטיירה בעיתונים העבריים כאקט מוצדק וראוי, אף שמוסוליני היה מנהיג נערץ ונעלה. לדוגמה, בהמשקף כונו הרוצחים "פטריוטים" ונכתב כי "פעולת הפטריוטים בהוציאם להורג את

מוסוליני היא חוקית בהחלט” וכי ”רגש הרווחה השתרר בכל המדינה“. ראש הממשלה לשעבר של איטליה, איוונואה בונומי, צוטט כאומר ש”הקריירה של האיש ששיחק בחייו ובגורל ארצו נגמרה באופן טראגי לשמחתנו. אין ארצנו שותפה לגורלו והיא תקום מחדש” (ס”צ, 30.4.1945). על המשמר קשר את מותו למפה הגלובלית-פוליטית:

גופתו של מוסוליני, המוצגת עתה לראווה במילאנו, היא סמל היסטורי לשקיעת הפשיזם ולראשית המהפכה האיטלקית. שירות רב עשו פועלי מילאנו והפרטיזנים של צפון איטליה לעם האיטלקי ולאנושות כולה בשופטם את מוסוליני משפט-צדק של העם בלי לחכות ל”וועדה להענשת פושעי מלחמה” מטעם בעלות הברית האנגלו-סאכסיות. ועוד הספיק הדוצ’ה מוג הלב להתחנן שלא ימיתוהו... פועלי צפון איטליה עשו מלאכה אנטי-פשיסטית שלמה ופתרו את הבעיה הסכוכה של פושעי מלחמה בפשטות גמורה ובדרך הנכונה (מ”צ, 2.5.1945).

בנרטיב הכללי שהשתקף בעיתונות העברית לאחר מותו התגמדה שטניותו של מוסוליני אל מול המפלצתיות הנוראית של היטלר, אשר הטיף למשנתו האנטישמית ופעל להכחיד את העם היהודי. בהקשר זה, מאמר מערכת של המשקיף השווה בין השניים: ”מוסוליני היה כשוליה אצל היטלר. הרודן האיטלקי היה משרת לאדוניו הגרמני וגם ביחס לשנאת ישראל לא הגיע מוסוליני לקרסוליו של הפיהרר הגרמני. ובמשך שנים ארוכות, בטרם נלכד הדוצ’ה ברשתו של היטלר לא סבלו יהודי איטליה מארסה הממית של האנטישמיות הזואולוגית” (”לשאול תחתיה”, 3.5.1945). במקביל תיאר מאמר מערכת של דבר את מוסוליני כ”עברו של היטלר” (י”ע, 30.4.1945).

בשנים שקדמו למלחמת העולם השנייה היה היחס אל הרודן האיטלקי בחלק מהעיתוננים חיובי ואף אוהד ומעריץ. כך, למשל, עוזי אלידע (2013) הראה כיצד בשנות העשרים והשלשים של המאה העשרים הביע עורך העיתון דאר היום, איתמר בן אב”י, אהדה למוסוליני וראה בו מנהיג ערכי, כריזמטי, עוצמתי, חביב, מלא חן ונואם בחסד. לא בכדי. לפי מישל צרפתי (Sarfati, 2006) באותם עשורים לא סבלו יהודי איטליה מאנטישמיות או מרדיפות, נהנו משוויון זכויות ופעלו באופן חופשי. בתמורה לכך ראו יהודי איטליה וארץ ישראל כמוסוליני מנהיג שקול, הוגן ונעלה.

הדמוניזציה לא פסחה על סיקור מותו של מוסוליני, שתואר כ”אויב מר” (מדזיני, 4.5.1945) וכמי ש”מת מות כלבים” (מאמר מערכת, 4.5.1945). לראיה, מוסוליני תואר כמנהיג מנוול ומרושע שהתאכזר לעם היהודי: ”ידיו של הרודן האיטלקי מוכתמות בדם עברי. בדפי ההיסטוריה העברית, העקובה בדם, יהיה רשום גם שמו של מוסוליני בין האחראים לשואה שניתכה על עמנו בעקב היותנו אומה בלי ארץ” (”לשאול תחתיה”, 3.5.1945). במאמר מערכת בדבר תואר סיום חייו כתמורה הולמת להרס ולקטל שגרם: ”הדיקטטור נטול השלטון הוצא להורג על ידי פרטיזנים אנטי-פאשיסטיים, פועלי תעשייה ואנשי כפרים. האיש מת מיתת נוכל ובוגד לאחר שהמיט על עמו את כל השואה והסבל שהיה ביד בן-תמותה אחד להמיט על עמו ועל אירופה” (י”ע, 30.4.1945). גם בעל

המשמר נכתב: "מוסוליני – אבי הפשיזם. מה עלוב היה מותו לעומת חזון ההתנשאות והפאר שהציג על במת ההיסטוריה במשך חצי יובל כמעט" (מ"מ, 4.5.1945).
 במאמר דעה מאת עזריאל קרליבך **בהצפה**, נמתחה ביקורת על אופיו האלים, הצבוע והמתחסד, לכאורה, של ההמון האיטלקי, אשר הריע למוסוליני בימי שלטונו ורמס את כבודו לאחר הוצאתו להורג:

ההמון הפרוע הרומאי הרג שוב את אחד מאליליו. אותו ההמון, שעוד אתמול לכלך את כל קירות בתיו בסיסמאות "הדוצ'ה", "הדוצ'ה"! לקח, באותה התלהבות ממש, אותו הדוצ'ה וניפץ אותו אל אותם קירות ממש. זה אותו המון שהיה מוכן להריע לדוצ'ה אילו הצליח. אותו המון המקטיר קטורת וכורע ומשתחווה ומקים שערי ניצחון לקיסרים – כל עוד הם הורגים ורוצחים עמים זרים בהצלחה... כך, כביכול, הם מתפרקים מכול אשמה ושותפות לעבירה, הם הרגו את העריץ, וכי יש לך הוכחה ברורה יותר לשנאתם אליו, לריחוקם ממנו, לניגוד שבין ההמון לבין הקיסר? ברמו של מוסוליני הם רוחצים כפיהם מכול נהרות-נחלי הדם החף מפשע ששפכו הם – ההמונים האלה, בחבש, באלבניה, בלוב, במצרים, ביוון, ברוסיה, בספרד ובהונגריה (קרליבך, 30.4.1945).

כאמור, מעבר ליחסו לעם היהודי וההשלכות הצפויות של לכתו, התמקד סיקור מותו של מוסוליני בפרטי המידע המטלטלים, המזוויעים והדרמטיים של האופן שנלכד, נרצח ונתלה בחוצות העיר מילנו. העיתונים העבריים ליוו את הפרשה מדי יום. בעשותם כן פורסמו פיסות מידע ראשוניות, סותרות וחלקיות. כך, למשל, נכתב כי מוסוליני נלכד במכוניתו הפרטית על ידי פקיד מכס איטלקי בזמן שניסה לחצות את גבול שווייץ, כאשר ברשותו היה זהב רב וכסף זר. למעשה הוא נלכד בגבולות איטליה (אף ששקל להימלט לשווייץ, ואת ממונו הותיר בביתו של בנו). נוסף על כך, לגבי פמלייתו של מוסוליני, בעיתונים העבריים פורסמו דיווחים שונים לפיהם הוא אותר ונשבה עם שיירה שמנתה עשרים, 22, 35 או ארבעים איש. בפועל, סביר להניח כי השיירה מנתה מעל חמישים בני אדם, אך גם ההיסטוריונים לא הצליחו לשחזר את המספר המדויק של הנוכחים. זאת ועוד, התפרסם מידע כוזב שפורסם בעיתונים העבריים: גופתו נתלתה על עץ, בעוד בפועל היא נתלתה על קורת גג גבוהה של תחנת דלק מחשש שההמון יעלים את הגופה או ירטש אותה. כלומר למען יראו וייראו, הגופה לא הושארה בצדי המדרכה. עוד התפרסם שההמונים שרפו את גופתו של מוסוליני בעוד לאמיתו של דבר התושבים אמנם התעללו בגופה, אך לא שרפוה.

בדומה לרודנים אחרים כלל סיקור מותו של מוסוליני גם התייחסויות מעמיקות וניתוחים של קווי אישיותו. במאמר מערכת של דבר, למשל, נכתב: "בראשית דרכו של כל דיקטטור אתה מוצא את התשוקה לשלטון, את הצימאון להערצת המונים ותהילה. בן הנפח ידוע המחסור, שגדל במשפחת פועלים נאמנה לרעיונות החופש והסוציאליזם ועשה

את ראשית דרכו כצדקן סוציאליסט, נואם ומורה, עשה את המעבר לזירת הגנגסטרים המדיניים ויצא לדרך המלך של הקריירה הפאשיסטית” (י”ע, 1945.30.4).

אפריל 1945: סיקור מותו של אדולף היטלר

לאחר ההכנה שבניטו מוסולוני הוצא להורג ונתלה בחוצות העיר ושהצבא הסובייטי קרוב מאוד לבונקר שבו שהה היטלר בברלין, החליט היטלר להתאבד בירייה לרקתו ביום שני (1945.30.4), סביב שעה 15:30, בחדר העבודה בבונקר שלו ולצד רעייתו, אווה בראון, שנטלה רעל מסוג ציאניד. בהתאם להנחיות שכתב מראש נלקחו הגופות לחצר האחורית של הבונקר, הוספגו בכנזין ונשרפו (Kershaw, 2008). בצוהרי יום שלישי (1945.1.5) הודיע רדיו גרמניה כי התקבלה הודעה ממפקדת הפיהרר כי היטלר נפל על משמרתו לאחר שנלחם עד נשימתו האחרונה נגד הכולשוויזם ולמען העם הגרמני. לפני ההודעה נוגנה מוזיקה של ריכרד וגנר, ובכלל זה יצירתו **דמדומי האלים**. לאחר מסירת ההודעה הדרמטית נוגנה ברדיו מוזיקה רכה (ברלין, 1945.2.5).

באופן נחרץ, וללא סייג מצד שום עיתון, הוצג היטלר לאחר מותו כהתגלמותו המזוועה והמזועזעת של השטן, כדמות אנושית-מפלצתית וכשרץ. בין יתר ההשמצות הוא כונה בעיתונות העברית: ”ארס”, ”גולם”, ”גידול”, ”מפלצת”, ”משעבד”, ”נחש”, ”פתן”, ”שר”, ”שטן”, ”תת-אדם” ועוד. במאמר **בהארץ** מאת רוברט ולטש נכתב: ”האדם הזה האשם במוותם של מיליונים, בייסורים, עינויים וזוועות שאין לתארם, בשקיעת עולמות שלמים, התמוטטות המוסר והתרבות האנושית, רוצח העם היהודי ובסוף גם משמיד עמו וארצו. אדם שהביא על האנושות אסון יותר גדול מכל איש אחר, נעלם מהבמה” (וואלטש, 1945.4.5). במקביל תואר היטלר במאמר המערכת של **הצפה** כך: ”הצר והצורך, שקם עלינו לכלותנו, השטן המתועב שמכל הדורות והזמנים, שמגלם בתוכו את כל הרשעות והטומאה האנושית, את כל שנאת הפתנים שלה לישראל עם קדושים – מוטל כפגר מובס” (”לא בתופים ולא במחולות”, 1945.6.5).

בעקיפין שימש מותו של היטלר גם להביע צער על ההשמדה ההמונית, האובדן הבלתי נתפס והיגון הקשה מנשוא על אדמת אירופה ומעבר לה, בפיקודו וניהולו של הצורך הגרמני. כמו כן דומה שמותו של היטלר ציין את תחילתה של הנחת התשתית לזיכרון הקולקטיבי של שואת היהודים. בעל המשמר נכתב: ”הכול נושמים לרווחה. אך עם ישראל, קורבנו הראשון של היטלר, שמחת הניצחון שלו אינה שלמה. היא מהולה ביגון קודר על אובדן מיליוני אחים בגולת אירופה. להם לא תזרח עוד שמש הניצחון” (מ”מ, 1945.8.5).

גם המשקיף הציג נקודת מבט מרכזית, טראומטית וטרגית, וגרס כי מיותר להגות את מותו של היטלר משום שהוא הצליח לבצע את מזימותיו המרושעות והאכזריות: ”ההרגשה הכללית ששוררת למשמע הידיעה הזו היא שהוא מת מאוחר מדי ומוקדם מדי. מאוחר מדי, משום שהספיק להשמיד את רוב רובה של יהדות הגולה האירופאית.

מוקדם מדי, בטרם נגמרה הריסתו של הרייך השלישי" ("לשאול תחתיה", 3.5.1945). את הנרטיב הטרגי הזה ביטא גם מאמר מערכת בהצפה: "מרום המכה אשר הוכינו במלחמה הזאת בהשמדתה של יהדות אירופה ומרום דכדוך נפשנו על שפלות מעמדנו, אף עכשיו, לאחר שכבר האיר היום לעולם כולו עם תבוסתו הניצחת של האויב – אין אנו מסוגלים להעריך את המאורעות הכבירים שאנו עדים להם בימים אלה. עינינו, שחשכו על אותו לילה אפל וארוך של בלהות וזוועות שעברו עלינו, קשה להן להביט באור הזורה אלינו מן הימים הגדולים האלו" (מאמר מערכת, 4.5.1945).

המנהיג יכול להיתפס כמסמלה המובהק ביותר של האומה (Kantorowicz, 2016), ומותו של היטלר שימש כאסמכתה להטלת האשמה על העם הגרמני כולו שעמד מנגד ואפשר להשמיד את העם היהודי באופן חסר רחמים ומצמרר: "על האישיות של הפושע המטורף הזה ששמו אדולף היטלר, וכל פרשת הרשעות שנגרמה על ידיו, אין כעת להאריך את הדיבור. יש רק לציין את העובדה שכל האומה הגרמנית נושאת באחריות לתמיכה שנתנה לו ולעוזריו להגשים את הסיוט שירד על העולם מאז שתפס את השלטון ופתח במלחמות" (מיום ליום: בלי היטלר, 3.5.1945). גם עזריאל קרליבך, במאמר בן 1,400 מילים בהצופה, הטיל את האחריות על העם הגרמני כולו: "היטלר לא כפה את שלטונו על העם הגרמני בעל־כורחו. הוא לא בא מן החוץ והיה זר הגרמנים. היטלר ינק מדם התמצית של הגרמנים, הוא צמח בקרקעיתה של הנשמה הגרמנית. הם המליכוהו עליהם מרצונם הטוב מפני שהתאים להם, וכל גרמני קטן היה היטלר גדול" (קרליבך, 4.5.1945). מאמר מערכת של הארץ הטיל ספק בנכונותם של הגרמנים לערוך חשבון נפש: "הגרמנים נחלו תבוסה, אבל לא חזרו בתשובה. כבר עתה תחנות הרדיו הגרמניות, המעטות שנשארו קוראות לחידוש האמונה ברייך" (מדזיני, 4.5.1945).

לאחר מותו תהו עיתונאים כיצד תשומר, תיזכר ותונצח דמותו הציבורית. בהארץ נכתב: "מה יהא מקומו בהיסטוריה הגרמנית? שאלה זו אינה תפלה כי היא תשפיע על גורל העולם. האם יישאר אדם זה מעין גיבור אגדתי, שתורתו תישמר בתור צו סודי בלכות העם הגרמני? או, יכירו הגרמנים את אופיה של המפלצת? האם יתחרטו הגרמנים ויתביישו על התקופה האפלה בתולדותיהם?" (וואלטש, 4.5.1945).

מותו של היטלר, וסיומה המיוחל והמסתמן של מלחמת העולם השנייה ושואת יהודי אירופה, הביאו את הכתבים והעורכים לרתום את הזיכרון הנורא למשאלה הנכספת להקים מדינה עצמאית לעם היהודי: "מותו של היטלר מסיים פרשה נוראה ומחרידה של חורבן ואסונות על העם העברי והעולם כולו. עוד ימים ספורים יתפטר העולם מהמלחמה הקטלנית ואנו מצפים לגור־דינו של כל הרשעים וחיות הטרף אשר הרעו לישראל. אבל גם בשעה זו צריך שיאמר: במותו של היטלר עוד לא נושע ישראל. ישועתנו תבוא רק עם תקומת מדינתנו" ("לשאול תחתיה", 3.5.1945).

העיתונאים התייחסו לניתוח פסיכולוגי וסוציולוגי של קווי אישיותו של היטלר: "תופעתו של היטלר תעסיק עוד דורות, היסטוריונים, פסיכולוגים, חוקרים חברתיים.

קם פתאום בתוך עם בעל השכלה וציוויליזציה אדם פלבאי, אכזרי, היסטרי, המעורר את האינסטינקטים השפלים ביותר, מחזק את אהבת עצמו ומושך אחריו עד שבני עמו רואים בו שליח אלוהים וגואל לאומי" (וואלטש, 4.5.1945). בשל השפעתו האישיותית המכרעת על ההיסטוריה הגיאופוליטית היה מותו של היטלר אירוע מדיה. קריקטורה פורסמה בהמשקף יום לאחר המוות. בקריקטורה זו נראות שש זרועות ארוכות, עם סמלי ארצות הברית, בריטניה וברית המועצות חונקות את היטלר. אולם עקב תכונות הנבזיות, השפלות והשטניות הקשורות בדמותו אציג את שער המשקף המבשר על מותו ולא קריקטורה אשר עלולה לרמוז על אתגתתא קומית (ראו אירור 1).

המשקף
מחנה ז'אן ראווי

השבועות האחרונים
השבועות האחרונים של בניטו מוסוליני, אדולף היטלר ויוסיף סטלין.

השבועים נאצי יצאו בין השבועות הקודמים את אנגליה בדרך לצרפת

ברית הרוסים
הברית הרוסים עם הנאצים.

היטלר מת

מדידת הריון הגרמני-ורוסו דנין מכרזו כי ימשיך ללחום 3 ג 3 ה בולשביקים וכן 3 ג 3 האנגלים והאמריקנים כל עוד ירמיועו ל במלחמתו נגד רוסיה

הרטיש בביבי האמריקנים
הרטיש בביבי האמריקנים, המדיניות האמריקנית כלפי הנאצים.

השל מור הפצצות
השל מור הפצצות, המדיניות האמריקנית כלפי הנאצים.

חופצה גרמנית
חופצה גרמנית, המדיניות האמריקנית כלפי הנאצים.

ברלין נכבשה למעשה
ברלין נכבשה למעשה, המדיניות האמריקנית כלפי הנאצים.

ברנונגר, שראמטור, וויסקוב בני הרוסים
ברנונגר, שראמטור, וויסקוב בני הרוסים, המדיניות האמריקנית כלפי הנאצים.

אגדת היטלר
אגדת היטלר, המדיניות האמריקנית כלפי הנאצים.

מנסור ואנגר מאשים את אנגליה בעיבוד התפתחות הקולחיה הגרמנית
מנסור ואנגר מאשים את אנגליה בעיבוד התפתחות הקולחיה הגרמנית, המדיניות האמריקנית כלפי הנאצים.

ברנונגר, שראמטור, וויסקוב בני הרוסים
ברנונגר, שראמטור, וויסקוב בני הרוסים, המדיניות האמריקנית כלפי הנאצים.

המחנה ה-8 התלכד עם צבא סטור
המחנה ה-8 התלכד עם צבא סטור, המדיניות האמריקנית כלפי הנאצים.

קרבנות רוחו מנייטס
קרבנות רוחו מנייטס, המדיניות האמריקנית כלפי הנאצים.

ברנונגר, שראמטור, וויסקוב בני הרוסים
ברנונגר, שראמטור, וויסקוב בני הרוסים, המדיניות האמריקנית כלפי הנאצים.

ברנונגר, שראמטור, וויסקוב בני הרוסים
ברנונגר, שראמטור, וויסקוב בני הרוסים, המדיניות האמריקנית כלפי הנאצים.

ברנונגר, שראמטור, וויסקוב בני הרוסים
ברנונגר, שראמטור, וויסקוב בני הרוסים, המדיניות האמריקנית כלפי הנאצים.

ברנונגר, שראמטור, וויסקוב בני הרוסים
ברנונגר, שראמטור, וויסקוב בני הרוסים, המדיניות האמריקנית כלפי הנאצים.

חדרו לאולדנבורג עולים על ליבה ואינסברור
חדרו לאולדנבורג עולים על ליבה ואינסברור, המדיניות האמריקנית כלפי הנאצים.

ברנונגר, שראמטור, וויסקוב בני הרוסים
ברנונגר, שראמטור, וויסקוב בני הרוסים, המדיניות האמריקנית כלפי הנאצים.

היטלר מת. עמוד השער של המשקף, 2.5.1945. מתוך JPress (אתר עיתונות יהודית היסטורית)

בשל חוסר-אינפורמציה, דיס-אינפורמציה, חדרשות כוב, תעמולה וזרימת מידע איטית פורסמו בעיתונים העבריים שלל תיאוריות קשר וספקולציות לגבי היעלמותו, גסיסתו או מותו של היטלר. ייתכן גם שחוסר האמון במשטר הנאצי האכזרי גרם לעיתונים לפקפק

בדיווחים שהגיעו מהתקשורת הגרמנית. כך או כך, הסברות הבולטות ביותר שהועלו לגבי גורלו של היטלר בעיתונים העבריים הן:

1. היטלר מסתתר;
2. היטלר חולה;
3. היטלר גוסס כתוצאה משטף דם בראשו;
4. היטלר נשבה;
5. הפיהרר בבונקר מכותר והיטלר נצור;
6. היטלר נרצח על ידי סגניו;
7. היטלר נהרג על ידי מתנקש;
8. היינריך הימלר רצח את היטלר;
9. הנאצים הכריזו על מותו כדי לתעתע בבעלות הברית;
10. היטלר נהרג מהפצצה אווירית של מטוסי בעלות הברית;
11. היטלר למעשה מת כבר לפני כשבועיים;
12. היטלר יצא להילחם ונפל בקרב.

מארס 1953: סיקור מותו של יוסיף סטלין

יוסיף סטלין נפטר משבץ בגיל 74 במעונו הפרטי, בעיירה בשם קונצבו, כיום חלק ממוסקבה, ביום חמישי (5.3.1953) בשעה 21:50. ארבעה ימים לפני כן, אירע שטף דם מוחי שגרם לשיתוק חלקי של גפיו, אובדן הכרה, נשימה כבדה ודופק בלתי סדיר. עוזרת הבית מצאה אותו שרוע על הרצפה בחדרו בשלולית שתן, מחוסר הכרה ונושם בכבדות. הרופאים שזומנו למעון לא הצליחו להציל את חייו (Barth, Brodsky & Ruzic, 2019). באותן שעות גורליות ובאופן מפתיע למדי, נחשף הציבור לידיעה כי סטלין גוסס והוכרוזו תקנות לשעת חירום. סמכויותיו של סטלין הועברו לידי מועצת השרים והוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית ולאזרחים נמסר מעל גלי הרדיו: "הממשלה מביעה את ביטחונה כי מפלגתנו והעם הסובייטי כולו יגלו בימים קשים אלו אחדות, ליכוד, עוז רוח וערנות במידה הגדולה ביותר" (יו.פי, ע"ר, סי"צ ושירות הארץ, 5.3.1953). מאמר המערכת של הארץ דן בהשלכות ההיסטוריות של גסיסתו: "בין אם המנהיג הזקן יתאושש ובין אם לא, נראה כאילו הגענו לאחת התחנות שבהן נעצר תהליך ההתפתחות ההיסטורית לרגע קט" ("מיום ליום: גדולתו של סטלין", 5.3.1953).

תחת אבטחה צבאית הדוקה הונח ארון המתים הפתוח של סטלין בבית העמודים באולם הקונצרטים של מוסקבה, בכיכר האדומה, מ־6 ועד 8 במארס 1953. מעל הארון הוצבה תמונת דיוקנו, סביבו 400 מטר רבועים של זרי פרחים ומשמר כבוד. מיליוני אנשים עברו על פני הארון, אזרחים ומנהיגי מדינות כאחד, והתור השתרך בשיאו למרחק קילומטר וחצי. סטלין הולבש במדי צבא ועוטר בסיכות ובמדליוני כבוד. ב־9 במארס

”באבדו רשעים“ על מותם של בניטו מוסוליני, אדולף היטלר ויוסיף סטלין בעיתונות העברית

1953 הועברה גופתו לקבורה במוזוליאום לצדו של לנין,⁷ ויורשו גאורגי מלנקוב הכריז: “מפעלו של סטלין יהיה לנצח” (יו.פ., 11.3.1953).

מעריב וקול העם הציגו בעמודי השער תמונה של גופתו של סטלין שכוכה בתוך ארון הקבורה, ואילו קול העם פרסם את התצלום בעמוד השער שלושה גיליונות שונים (ראו איור 2). מעריב אף פרסם כתבה שבה מתוארת החוויה של צפייה בגופתו של סטלין מקרוב מפי כתב שנכח במקום: “ולפנינו, הוא. כמו חי. כאילו רק זה עתה, שכב לנוח קצת. הידיים משולכות מעל שמיכה פשוטה, העיניים סגורות, המצח האדיר, החלק והשלו – כמו בשינה. אנו עוצרים את הנשימה. גרולה יותר מדי התדהמה...איננו יודעים: הוא עוד בעולם החיים, או – אנחנו כבר בעולם המתים?” (ישכיל, 9.3.1953).

גופתו של סטלין מוצגת לראווה. עמוד השער של קול העם, 10.3.1953. מתוך JPress (אתר עיתונות יהודית היסטורית)

במהלך טקס הקבורה נשמעה צפירת דומייה, נורו מטחי תותחים, נערך מטס כבוד, נוגן ההמנון הסובייטי על ידי להקה צבאית שענדה סרטים שחורים, התקיים מצעד צבאי והושבתה המלאכה בכל רחבי המדינה לחמש דקות.⁸ ההמונים המשולהבים צעקו: תחי המפלגה הקומוניסטית! יחיו תלמידי לנין-סטלין! ההמונים, שמנו מיליוני משתתפים, ביקשו להתקרב ולחזות במסע הלוויה, ואז מאות תושבים נמחצו, נרמסו למוות וקיפחו את חייהם. בר בבר נישאו הספרים מאת הצמרת השלטונית בברית המועצות: גאורגי מלנקוב, ויאצ'סלב מולוטוב, לברנטי בריה וניקיטה חרושצ'וב. בהלוויה נכחו מנהיגים זרים ובראשם ראשי, בכירי, שגרירי ונציגי המדינות הבאות: איטליה, אלבניה, ארצות הברית, בולגריה, בריטניה, גרמניה המזרחית, הונגריה, רומניה, סין, פולין, פינלנד, צ'כיה, צרפת ושוודיה (מיוחד לדבר, 10.3.1953).

ראש הממשלה הנכנס, גאורגי מלנקוב, נשא נאום לזכר סטלין במעמד ההלוויה, ובו אמר: "לנין וסטלין הקימו את מדינת הפועלים והאיכרים הראשונה בעולם. תפקידנו הקדוש הוא להמשיך ללא לאות בחיזוק מדינתנו הסוציאליסטית הגדולה בכל התחומים. כמבצר השלום הביטחון בעולם... בני כל המדינות ידעו את סטלין כנושאו הגדול של דגל השלום. מאמציו הגדולים ביותר היו מכוונים לקראת השלום. למען עמי כל הארצות" (ע"ר ויו.פי, 10.3.1953).

גסיסתו של סטלין עוררה הדים אשר השתמעו לשני פנים בזירה הבינ־לאומית. ראש ממשלת בריטניה, וינסטון צ'רצ'יל, פיאר את מורשתו של סטלין ומסר צער ותנחומים והעיתונות הבריטית דיווחה בהרחבה, ובאופן מחמיא וידידותי, על מותו. בצרפת הורדו הדגלים בבנייני הממשלה לחצי התורן, צמרת השלטון במצרים ערכה ביקור תנחומים בשגרירות ברית המועצות והכריזה על דקת אבל לאומית, בבולגריה הוחלט להקים אנדרטה לזכרו ובאיראן, גואטמלה, הודו, מונגוליה וקוריאה הצפונית נסגרו מפעלים לאות אבל. לצד זה היו התפרצויות של הפגנות שמחה המוניות ברחובות אוקראינה, אלבניה, ליטא, פולין וצ'כיה, והעיתון הפולני *Dziennik Polski* הכריז וצהל: "המוות לקח את עברו הנאמן! דרכו עקובת הדם של סטלין תמה!" (צאנג, 10.3.1953).

הנרטיב הדר־ממדי, שאפיין גם את העיתונות הישראלית, בא לידי ביטוי בעיתון *New York Times*, שצוטט בעל המשמר. נכתב בו שסטלין היה "דיקטטור, עריץ, שליח אכזר של המהפכה העולמית ואויב מספר אחד של הדמוקרטיה". בה בעת הוא תואר גם כ"גאון צבאי, שהודות לאסטרטגיה שלו מוגר הצבא הנאצי האדיר, איש הלכה שאחראי על העלאת רוסיה מן השפל של ימי הצאריזם ועד למעצמה השנייה בעולם, מתכנן כלכלי גדול, אישיות כבירה המסוגלת לרכוש את אהבתם והערצתם של מאות מיליוני אנשים" (יפה, 8.3.1953).

כיוון שברית המועצות ניתקה את היחסים עם מדינת ישראל באותן שנים, החליטה הממשלה לא לשגר מברק תנחומים ולא להטיס נציגים לטקס הלוויה. במקום זאת ביקשה הממשלה מממשלת הולנד להביע בשמה את השתתפותה בצער ברית המועצות (ע"ר,

9.3.1953). למרות זאת בחרה מפ”ם לשגר מברק אבל אל מרכז המפלגה הקומוניסטית במוסקבה, בחתימתם של מאיר יערי, יעקב חזן ויצחק בן-אהרון ולשגר משלחת תנחומים לשגריר בולגריה בישראל. כמו כן הוועד המרכזי של מק”י נעדר משיבת הכנסת. תמונות ענק של סטלין הוצבו בסניפי מפ”ם, המלאכה הושבתה לחמש דקות, הורדו דגלים לחצי התורן, הונפו דגלים אדומים-שחורים בתאי מק”י באזור, חדרה, חיפה, יפו, ירושלים, נצרת, נתניה, עכו, ראשון לציון, הכפר ראמה, רמלה, נהריה ותל אביב ובכמה קיבוצים, ותלמידי בית ספר ערבי בחיפה הורשו להפסיק את השיעור כדי להתייחד עם זכר סטלין בחצר. הוחלט כי כתבי סטלין יתורגמו לעברית וערבית, יאורגנו קורסים ללימוד תולדות חייו ופועלו ויוקמו פינות לזכרו בסניפים (מיוחד לדבר, 10.3.1953; סופרנו, 10.3.1953). כאמור, בניגוד גמור לעמדת הממשלה הישראלית, נציגי מק”י ומפ”ם שלחו מברקי תנחומים למוסקבה, ערכו עצרות אבל פומביות והפיצו מודעות אבל ברחבי הארץ. באחת העצרות המרכזיות נשא חבר הכנסת מטעם מפ”ם, מרדכי בנטוב, הספר: ”נלקח מאתנו אחד מענקי ההיסטוריה האנושית בכל הזמנים. הלך לעולמו לא רק ראש ממשלת ברית המועצות, לא רק מנהיג עמיה האהוב עליהם יותר מכל אדם אחר ומסמל בשבילם את היציאה מעבודת לחרות, מרעב לשפע, מאזיקי הצאריזם והקפיטליזם – לאור הגדול של הסוציאליזם... הלך לעולמו אדם אשר גם אויביו לא יוכלו להכחיש כי קבע את דמות התקופה הזאת בתולדות האנושות יותר מכל אדם אחר ושינה את סדרי בראשית של החברה האנושית” (סופרנו, 10.3.1953). גם חבר הכנסת אהרן ציזלינג פיאר את אישיותו ומורשתו: ”סטלין לא היה ברק מבהיק וחולף אלא, סלע איתן בנוף ההיסטורי ודמותו שימשה ביטוי לכוחות היסטוריים והצעידה את התפתחותם קדימה... אנו חלק ממורשת סטלין כחלק מהפרולטריון העולמי, כעם בין העמים הקשור עם מחנה השלום בקשרי סולידריות. גדולתו של סטלין הייתה שהוא העז להכיר בשגיאותיו ולתקן אותן” (סניף מפ”ם בבירה, 10.9.1953).

בשונה מרוב העיתונים הישראלים, מותו של סטלין הצטייר בקול העם כאירוע מדיה כביר. פטירתו הוצגה כאובדן של מנהיג דגול ומצביא מזהיר ובה בעת רודף שלום, והוקדשו לו מאות פריטים עיתונאיים בשבוע שלאחר מותו. לצורך ההמחשה הוצגו עשרות תצלומים מחמיאים מחייו,⁹ כתב ידו, דיוקנו, איורו, עדויות מפי אנשים שחזו בו, מכתבים שקיבל ליום הולדתו, הספדים לזכרו, אינספור שבחים מפי אמנים ופוליטיקאים רמי דרג, תיאור אירועים מחייו על ידי היסטוריונים, מדענים וסופרים, משנתו הכלכלית, משפטיו האייקוניים, מבחר מנאומיו במלואם ועוד. אם לא די בכך, פורסמו פואמות נוגות מאת המשוררים העבריים יהודה עמיחי (“מותו של סטלין”), יהודה אופן (“אחריו”) ומרדכי אבי-שאל (“שמו חרוט בלבבות”), וזרים: סאליס טאג’ר (“סטלין”) וסאנצ’ו פרס (“בכו הילדים”).

בקול העם הוצג סטלין כגיבור עם, כמצביא מזהיר, כמציל האנושות וכמבשר שלום עולמי. הנרטיב המאדיר הגיע לשיא כאשר פורסם מאמר שמועץ לבני הנוער ובו הוסבר

כיצד ראוי להתנהג במהלך האבל, והם נדרשו להישבע לסטלין אמונים. במאמרי מערכת ובטורים בקול העם כונה סטלין: "בונה מדינת ותנועת השלום", "גאון התקופה", "היקר שבכני האדם", "המוח המאיר", "המנהיג והמורה הגדול והאהוב", "תיאורטיקן גאוני", "מארגן גדול", "מורנו ומנהיגנו הגדול והאהוב", "מציל הציוויליזציה האנושית", "מצביא גאוני", "נושא דגל השלום" ועוד (בורשטיין, 11.3.1953; וואוילוב, 11.3.1953; מ.ק.ה., 9.3.1953; מ.ק.ה., 10.3.1953; שדה, 12.3.1953).

הסיקור בקול העם היה מאדיר, וקשה היה לבחור ולברור את המאמרים שייטיבו להמחיש כיצד סוקר מותו של רודן זר בעיתון ישראלי באופן כה משתפך ומעריץ. מיקוניס, למשל, כתב: "קשה למצוא דוגמה בהיסטוריה שאיש אחד ייצג ויסמל כל כך הרבה ממיטב החלומות והשאפו של האנושות, יהיה אהוב ויקר כל כך למאות מיליונים בכל פינות העולם, כסטלין... נסתלקה מהעולם דמות מופלאה וכבירה, ענק רוח ומעשה, הוגה דעות גאוני, גדול המהפכנים, האדריכל הגאוני של העולם החדש ומפלס הדרך לעמלים במעבי הג'ונגל האימפריאליסטי אל העתיד המאושר – הקומוניזם" (מיקוניס, 13.3.1953). כן צוטט נאומו של חביבי שטען כי "סטלין חולל ניסים, שינה את פני תבל, הדליק את אור התקווה בלבנו ובנה עלי אדמות גן עדן למדוכאים" (חביבי, 13.3.1953). למעשה, קול העם הציג את סטלין כמנהיג שמדינת ישראל, העם היהודי ואזרחי אירופה חבים לו תודה:

הניצחון ההיסטורי של ברית המועצות, בהנהגתו הגאונית של סטלין, על הפשיזם, אפשר את שחרור עמי אירופה מעול הכובשים הגרמנים־פשיסטים, את שחרור מיליוני כלואי מחנות הריכוז, את הצלת מיליוני יהודים מהשמדה נאצית במחנות המוות ובתאי הגזים של הקניבלים ההיטלרסטיים. הניצחון ההיסטורי של ברית המועצות הכשיר את התנאים ההכרחיים להקמת מדינת ישראל... עם ישראל לעולם לא ישכח את המארגן הגאוני של הניצחון על גדול אויבי עמנו (ברייטשטיין, 13.3.1953).

גם בעל המשמר הוצג סטלין כגיבור עם ומנהיג עילאי ללא דופי, אם כי בעצימות פחותה מקול העם. במאמר המערכת, למשל, נכתב: "שעה שנדם לבו הגדול של סטלין, שבקה חיים אישיות גדולה ומיוחדת במינה. גדול מנהיגיו של העולם הסוציאליסטי, איש ההגות וההגה, אשר זכה להערצתם של מאות מיליונים בשל גאונות האסטרטגיה שלו" (יסעור, 9.3.1953). להלן חלק מן המחמאות שהורעפו על סטלין במאמר מערכת של על המשמר: "קברניט גדול של קומוניזם", "מצביא, מהפכן והוגה מעמיק בתורת המרכסיזם־לניניזם", "מדינאי ריאליסטי ורב השראה" "מנהיג משנה סדר־עולם" (מ"ה, 8.3.1953). במאמר אחר בעל המשמר תואר סטלין כך: "הרי זה ללא משל ודוגמה. הרי זה חזיון יחיד במינו בתולדות האנושות. גם האדם וגם פועלו: יוסף סטלין וארץ הסוציאליזם האדירה. אין קנה מידה לאמוד בו את גדולתו ההיסטורית והאנושית. אין מי שישווה לו בימינו" (ימבור, 9.3.1953).

מלכוד על המשמר וקול העם הקפידו שאר העיתונים להציג נרטיב דו-ממדי בהתייחסם למותו של מנהיג ברית המועצות. בדבר, למשל, תואר סטלין כ"ענק אירופי-אסיאתי" וכ"שליט חזק וכל-יכול שלא היה כמותו בתולדות האנושות המודרנית" (דניאל, 1953, 6.3). על מנהיגותו המהפנטת נכתב: "סטלין, כאסטרטג-פסיכולוג, שאף להעלות את המוני העם בפני עצמם. התעמולה הקומוניסטית לא הסתפקה בפיזור שבחים לסטלין הגדול. היא הדגישה את גדולתה של רוסיה, את בכורתו של העם הרוסי בספרות, במדע, בטכניקה, בתגליות ובניצחונות צבאיים. סטלין רצה לשכוח כי הוא בן עם קטן, נחשל. הוא ראה את עצמו כאב לעם הרוסי גדול ורב כישרונות" ("מאות מיליונים סרו למשמעתו", 1953, 13.3). דבר ציין לצד הישגיו והשפעתו הרבה את הדרכים שבאמצעותן השיג את שהשיג: "בתקופת סטלין בוטלה האנאלפביתיות ברוסיה וכמעט הכול יודעים כעת קרוא וכתוב, הארץ חדלה להיות מדינה חקלאית-כפרית והפכה להיות מעצמה תעשייתית חזקה ביותר ובוטלה הבעלות הפרטית על אמצעי הייצור. אולם ההתקדמות המופלאה הזאת הייתה מלווה בסבל אנושי רב וקשה מאוד. אלפים הוצאו להורג, ביניהם מהפכנים, הוגי דעות ומנהיגים. מיליונים גורשו למרחקים, למחנות עבודה וכפייה" (הלפרן, 1953, 6.3). גם מאמר המערכת של דבר תיאר את השפעתו האישית על הזירה הפוליטית-גלובלית מבלי להתעלם מסגנון מנהיגותו הטוטליטרי: "ספק אם ידע העולם בדורותיו משטר כזה אשר עמים, מדינות ותנועות במרחבי תבל כה יצפו למוצא פיו של מנהיג אחד, של משליט המשטר הזה באמצעים טוטאליים, וכה יתלו את עצמם כליל למוצא פיו. מעשים כבירים נעשו בתוקף השליטה הזאת שלא היה משלה בהיסטוריה – מעשי בנין, ליכוד, כיבוש, הרחבת הציביליזציה, מלחמה גרנדיוזית בשטן הנאצי. וגם מעשי זוועה רבים נתלו לשליטה הזאת" (מ"ד, 1953, 5.3).

הארץ, הידוע בכיקורתיותו, הציג גם הוא נרטיב דו-משמעי. מחד גיסא הוא הפליג בשבחו: "מי שמביט על סטלין ההיסטורי, יודה שהנה איש שעשה גדולות, ועל כן מגיע לו שייאמר עליו שהוא גדול – ואין הוא מהווה את הדוגמה הראשונה בהיסטוריה, בה הפחד והסלידה נלווים אל הערכתו הגדולה של המנהיג... גדולתו האישית היא נעלה מכל ספק". מאידך גיסא הצביע על הדימוי הציבורי השקרי והמגמתי שהובנה לסטלין:

התעמולה הקומוניסטית הפכה את סטלין לדמות אגדתית, המאחדת בתוכה גם את קווי גיבור המלחמה וגם את קווי האבא הדואג לשלומו של כל אחד ואחד ממאתיים מיליון תושבי ברית המועצות. היא מייחסת לו תפקידים שסטלין לאמיתו של דבר לא מילא אותם. היא עוברת בשתיקה על מעשי טרור ודיכוי שסטלין יזם אותם או היה אחראי עליהם, או היא משתדלת להצדיק אותם. הדמות האידיאלית שהתעמולה הקומוניסטית יצרה רחוקה מן האמת ההיסטורית (מיום ליום: גדולתו של סטלין, 1953, 5.3).

מאמר המערכת בעיתון חרות שידר גם כן נרטיב דו-ממדי: "העולם כולו עצר את נשימתו בימים האחרונים והפנה מבטו לעבר הקרמלין בו נאבק על נפשו מול מר מוות המרשל סטלין. חסידים נלהבים של המשטר הקומוניסטי ראו בסטלין את חזות הכל והעריצוהו

עד לדרגת האלהה. אך, מתנגדיו המושבעים ראו בו רודן, מדכא חופש הפרט והלאום ומצית המלחמה החדשה" ("שעת שידור מערכות", חרות, 8.3.1953). גם במעריב נכתב: "סטלין משאיר אחריו סימן שאלה גדול. ההיה מציל האנושות או עריץ? אדם עליון או רודן אכזרי? איש מלחמה או לוחם השלום? הוא פילג את עמי העולם לשני מחנות. מיליונים העריצוהו, מיליונים חירפוהו. היו לו תומכים ושונאים בכל מדינה בעולם. אך בדבר אחד מודים ידידים ואויבים כאחד שהיה אחת הדמויות הבולטות ביותר של המאה העשרים ואחד מגדולי ההיסטוריה הרוסית" (האיש שפילג את העולם, 6.3.1953). בשאלת יחסו של סטלין לעם היהודי, דבר בחר להזכיר ולתאר את יחסו השלילי כלפי העם היהודי: "לא היה לו מעולם יחס חיובי אל העם היהודי שהיה בעיניו 'עם של נייר' ופולפול תלמודי... מאז נפגש עם יהודים בעבודה, הממשלה, במפלגה – הפריעו אלה תמיד. הפריעו בכישרונותיהם, הפריעו בהיותם רוב בצמרת המפלגה, הפריעו בהיותם גרעיני האופוזיציה, הפריעו בגלל האנטישמיות והפריעו בגלל ארץ ישראל והציונות" ("מאות מיליונים סרו למשמעתו", דבר, 13.3.1953). מנגד, בחרות "נוקה" סטלין מהאחריות לשואת יהודי ברית המועצות: "אשר לחשבון היהודי נקדים ונאמר כי תהיה זו טעות להטיל את כל האחריות למה שקרה ליהדות רוסיה אך על הקומוניזם או על סטלין. קיומה של יהדות גדולה זו נתערער ברגע שנתמוטט המשטר של הצארים... כמעט ואין ספק שגורמים אחרים שלחמו מול הקומוניסטים על השלטון ברוסיה בתקופת תוהו ובוהו זו היו מסוכנים ליהדות הרוסית האומללה לא פחות מבני מפלגתו של סטלין" (כצנלסון, 8.3.1953). על אחת כמה וכמה, לפי על המשמר, שורדי השואה היהודים אירופים חבים תודה לסטלין מכיוון ש"בזכות סטלין וקרוב סטלינגרד, בזכות גבורתם של עמי ברית המועצות בהנהגתו של סטלין – ניצלה שארית הפליטה של העם היהודי באירופה" (מ"ה, 8.3.1953).

שאר העיתונים, הצופה וחרות מיעטו להתייחס למותו של סטלין, וכשעשו כן, ראו לנכון למתוח עליו ביקורת. לדוגמה, במאמר בחרות נכתב: "לפעולתו הפוליטית של הדיקטטור הרוסי הושם הקץ. שוב לא יטביע בן הסנדלר העני מגרוזיה, שעלה לאחת מעמדות המפתח של ההיסטוריה, את חותם אישיותו הגדולה, האכזרית והאיומה, על גורלם של מיליוני תושבים של הגוש המזרחי ושל העולם כולו" (כצנלסון, 6.3.1953). לפי מאמר אחר בחרות, "לא בנקל הגיע סטלין למה שהגיע. ארוכה הייתה הדרך לשלטון, ארוכה ועקובת דמים, החל מאותם מעשי שוד האקספרופריאציה¹⁰ למען המהפכה, וכלה בשורת גרדומים של ראשי המהפכה ומאורות הקומוניזם ועשרות מיליוני עבדי האדם במחנות הריכוז בירכתי הצפון. מה תאמר ההיסטוריה על כך? אולי יאמרו: אם כאלה היו האמצעים, הרי שחוללה המטרה אך אבדה את ערכה המוסרי־אנושי" (נץ, 6.3.1953). במאמר ממוסף יום שישי של חרות הוצג נרטיב לפיו הרודן סטלין מת, אך רוחו וחזונו הרצחני חיים ובוועטים: "עם הסתלקותו של סטלין, נעשה העולם תקין יותר, ואף על פי כן – אין הוא מקום מבטחים. חל שיפור במצב העולם בעקבות ההכרה כי אפילו אלוהי

המפלגה הקומוניסטית הוא בן תמותה. אולם, מעלליהם הרעים של בני אדם שרירים וקיימים גם לאחר מותם ועריצות עלולה להיות מסוכנת שבעתיים, גם לאחר שמחללה עזב את הזירה” (העולם בלי סטלין, 13.3.1953). גם עזריאל קרליבך תיאר במעריב את מותו ככרכה למין האנושי: “הבשורה הגדולה של הדור – המוות גאל אותו מסטלין. מן הרודן הגדול ביותר שידעה ההיסטוריה של האנושות. ממי שנטל את צלם האדם משמונה מאות מיליון נפש, כמחצית יושבי תבל. וממי שאיים בתאוות דמים אטומית על המחצית השנייה של אוכלוסיית כדור הארץ” (קרליבך, 6.3.1953).

הסיקור העיתונאי היה נרחב והכיל גם אלמנטים “צהובים”. למשל, במעריב נעזרו בתיאור יומן מסע של אליוט רוזכלט כדי לספק מבט מקרוב למראהו החיצוני של סטלין: “אף על פי שכבר אמרו לי, כי סטלין הוא נמוך-קומה ולמטה מן הבינוני – הופתעתי. וכאשר התחיל לדבר – לאחר שהציע לאבא ולי סיגריה רוסית חזקה, הסרתי בהפתעה דבר נוסף: קולו העמוק והשקט וחיתוך הדיבור שלו העניקו לו, על אף קומתו הנמוכה, את התכונה ליצור רושם של אישיות דינמית” (רוזכלט, 6.3.1953). חרות ניסה להתחקות אחר קווי אישיותו של סטלין בכתבה שתיארה את יחסיו עם בניו ונשותיו:

אחד ממכריו בשנות העשרים אמר כי לסטלין אין חולשות. אין הוא אוהב תענוגות; מזון, יין או חברת נשים, חוץ מאשתו, אינן קיימות לגביו. שעשועיו היחידים היו סרטים ומספר צעצועים מכניים. הוא שתה לעיתים יין קווקזי ונהג לעשן במידה מוגזמת. לעיתים היה נוסע לחווילתו בסוצ'י שבקרים. הביטוי האנושי הרגיל היחידי שיצא מעטו היה מכתבו מגלות סיביר ב־1916 אל חמותו, אולגה אלילוייבה, שבו ביקש ממנה לשלוח אליו מספר גלויות דואר מצוירות, משום ש'בארץ ארוכה זו התגברו עלי געגועים טפשיים לראות קצת נוף, ואפילו על גבי נייר (ה־3 שירגישו במות סטלין, 6.3.1953).

דבר הדגיש את הנרטיב של מעוני לגדולות שאפיין את חייו של סטלין: “בן הסנדלר־טלאי שנולד בכפר קטן בקווקז, מת בהיכל במוסקבה הברירה כשליט אדיר אשר הניע יבשת קומוניסטית מאוכלסת 160 מיליון נפש ואשר שלוחיו ושלוחותיו הדרו וקדחו בכל יבשת, ארץ, עם ומשפחה”. דבר הוסיף אנקדוטה מריאיון שנערך עם אימו של סטלין: “פעם אחת, ב־1930, ביקרה אמו של סטלין במוסקבה. העיתונאי האמריקאי, הוברט רנפרו קניקרבוקר, שוחח איתה על ביקורה והעיר, שהיא בוודאי מתגאה שבנה יושב על כסאו. האם השיבה בנעימת תוגה: ‘אמנם כן, אך אלמלא היה סורר בבית הספר, היה עתה ודאי אב משפחה פשוט’” (מאות מיליונים סרו למשמעתו, 13.3.1953).

דיון ומסקנות

דומה שככל שהשנאה עזה יותר כך דמותו של הרודן מוצגת בצורה דמונית ומפלצתית יותר. זאת ועוד, יחסו של הרודן לעם היהודי או למדינת ישראל משפיע באופן העמוק ביותר על אופי הסיקור העיתונאי וסגנונו.¹¹ לראיה, מותו של האחראי הראשי להשמדתם

השיטתית והאכזרית של כשישה מיליוני היהודים בשואה, אדולף היטלר, נתן הזדמנות נוספת להזכיר את אווילותו, טירופו, קנאותו, רשעותו ואכזריותו הבלתי נתפסת. לעומת זאת מותו של יוסיף סטלין, שנחשב מתון בהרבה ביחסו ליהודי ברית המועצות ולאנטישמיות המשתוללת באירופה, הוצג באופן שקול, מאוזן ודו־ממדי.

מחקר זה מוכיח כי המושג רודן הוא בראש ובראשונה יחסי, תלוי נקודת מבט ומצדיק הסתכלות מחקרית והשוואתית. כלומר מנהיג מפלגתי, לאומי או מדיני יכול להיתפס כדיקטטור שנוא ושטני וכאויב מר על ידי קבוצה אחת, אך לא בהכרח להצטייר ככזה בקבוצה או קהילה אחרת. במקביל הרודנים נתפסים כסמלים הכולטים ביותר וכמייצגן של האומות שהם מנהיגים. כך, למשל, על רקע מותו של אדולף היטלר הואשמה האומה הגרמנית כולה על עמידתה מנגד בזמן ההשמדה השיטתית של העם היהודי. האיטלקים הוצגו כצבועים וכמתחסדים על שהריעו למוסוליני כאשר פרץ לתודעה והיה בשיא כוחו, אך בזו לו והשפילו אותו כאשר נחלש פוליטית ולבסוף רמסו את גווייתו בכיכר העיר. אופן מותו של הרודן מעצב במידה רבה את הכיסוי העיתונאי. כדוגמה בולטת, סנסציונית ומטלטלת ביותר, ההוצאה להורג של מוסוליני הייתה אירוע מדיה, תוארה בפרוטרוט ושימשה כ"פורנוגרפיה של מוות" (מורס, 2010) או כ"ייצוג של מוות ספקטקולרי" (Morse, 2020). למעשה העיתונות העברית תיארה לפרטי פרטים את השתלשלות האירועים של ההוצאה להורג והעניקה לה משקל גדול יותר מאשר להשפעתו, משנתו ומורשתו הפוליטית של מוסוליני.

נדמה היה כי מותו של היטלר סימל, מבחינת העיתונות העברית, קץ של תקופה היסטורית אימה, מדממת, מזוויעה, מצמררת וקטלנית, ואפשר לעיתונים העבריים להעניק פנים ליגון ולהתחיל בבניית התשתית הנצחית של זיכרון שואת היהודים. ללא קשר לזיקתם הפוליטית או לשאיפותיהם המסחריות של מערכות העיתונים העבריות ניכרה בהן תמימות דעים: היטלר היה ראש הנחש ושליחו האיום והנורא של השטן. הוא הגה רעיונות סופניים, הטיף לשנאת הזר, הורה ופקד על מבצעי ההשמדה בלתי־אנושיים ונמצא כאחראי הראשי לסבלו המר ולקטל הבלתי־נתפס של העם היהודי. בשל השפעתו המכרעת והקטסטרופלית על ההיסטוריה ניתחו העיתונאים את קווי אישיותו ותהו: כיצד תונצח דמותו?

בניגוד לכך קשה היה להתעלם מהנרטיב המאדיר, המהלל והמשתפך שהוקדש לסטלין לאחר מותו בקול העם ובעל המשמר. בשונה מהעיתונים הארץ, דבר, חרות ומעריב שהציגו נרטיב דו־ממדי, או הצפה שסיקר את מותו של סטלין בקצרה, קול העם ועל המשמר הציגו את סטלין כרודן נאור, כשמש העמים, כמבשר השלום העולמי וכמדינאי־על. בשל הקרבה האידיאולוגית והמפלגתית והזיקה לרעיונות הסוציאליזם והקומוניזם שסטלין קידם בכל כוחו, היה הסיקור העיתונאי של מותו מאדיר פי כמה, אפילו בהשוואה למנהיגים יהודים או ישראלים שנפטרו בתקופות דומות.

בדומה לעיתונות הישראלית בכללותה, גם בזירה הבינ־לאומית השתקף נרטיב דו־ממדי לאחר מותו של סטלין. נרטיב זה נע בין איפוק, צער והאדרה ובין שמחה לאיד, התרסה והקנטה. מתוך הסתכלות ביקורתית ואובייקטיבית אפשר לפרש את הקולות הדרו־משמעיים שהשמיעו ראשי מדינות ואזרחים לפי קורות חייו של סטלין. מצד אחד שלל סטלין זכויות אדם, הרעיב את עמו וחסל את מתנגדיו. מצד שני הוא קידם את הסדרי הפסקת האש באירופה, נחשב לשחקן פוליטי ממתן, יציב וחשוב, וברור היה כי יורשו לא יקרין סמכות מדינית או אחריות בין־לאומית כמוהו.

עבור נציגי מפלגות השמאל הקומוניסטי בישראל, מק”י ומפ”ם, היה מותו של סטלין שעת כושר להפגין את עוצמתם, לאחד את מאמיניהם, לשלהב את בוחריהם ואף להתריס כנגד הקו המתון, הסולידי והמרוחק שהנהיגה הממשלה לאחר המוות. לא בכדי גרשו מודעות האבל את קול העם, דווח על הפעילויות שהוקדשו לזכר המנהיג הסובייטי, ועצרות האבל והנאומים שנישאו כוסו בהרחבה. בהקשר זה, חשוב להבהיר כי לבטח אין מדובר במקרה שבו הרודן הסובייטי שלט בתקשורת הישראלית ובמסריה. מכאן אפשר ללמוד על אהדה אותנטית שחשו חוגי השמאל הקומוניסטי והסוציאליסטי בישראל לסטלין.

נימוק נוסף לסיקור האוהד או הדרו־משמעי לו זכה סטלין היה יחסו המתון (יחסית) של סטלין ליהודים בעידן שבו הם הושמדו על רקע גזעני באופן שיטתי ומתוכנן, כאשר העולם עומד מנגד – ללא גוף צבאי מגן. תפיסה זו הוצגה, הודגמה ונומקה בכמה עיתונים ולא בכדי. בהשוואה להיטלר סטלין לא היה אנטישמי מובהק ולא רחש שנאה יוקדת ושורשית לעם היהודי באשר הוא. ולא זו בלבד, סטלין התקבע בתודעה כמנהיג שהצליח להביס, להכריע ולהכניע את היטלר ואת הצבא הנאצי. יתרה מזאת, הגם שחוו סבל, באופן יחסי הסטטוס האזרחי, האקדמי, הדתי, המקצועי, התרבותי והלאומי של יהודי ברית המועצות היה סביל בהשוואה לתושביה היהודיים של גרמניה הנאצית ומאחזיה ההרסניים באוסטריה, הולנד, הונגריה, יוגוסלביה, ליטא, פולין ורומניה.

ברטרנספקטיבה לאחור ניכר שהסיקור העיתונאי של מותם של שלושת הרודנים כלל פרסום מידע כוזב, ספקולציות ותיאוריות קשר ללא יכולת לאמת מידע או להצליב מקורות. אפשר להסיק כי פרסום המידע החלקי, הסותר או המפוברק הושפע מגורמים מספר:

1. **שיקולי עריכה.** ההכרח למלא את עמודי העיתון מדי יום הביא לפרסום של סברות, השערות ומידע חלקי.
2. **זרימת מידע.** באותן שנים המידע הגיע מחוץ לארץ ישראל ולעיתים בשפה זרה. המידע הועבר באיטיות, תורגם, נערך והוצג באופן חלקי ומתעתע.
3. **צילום עיתונאי.** בשנת 1945, ובמידה מסוימת גם ב־1953, רק החל המדיום הצילומי לממש את הפוטנציאל החזותי־תיאורי שלו. לכן אזרחים ועיתונאים היו תלויים במידה רבה באינפורמציה מילולית, במידע עמום ובמסרים של זרועות השלטון.

4. הלם. מותם של רודנים אימתניים זעזע את אמות הסיפים של העולם הגיאור-פוליטי וטלטל את מערכות התקשורת.

משלושת הרודנים אפשר ללמוד שעם פריצתם לתודעה הציבורית ובשיא הקריירה שלהם, חלקם נחשבו למושאי הערצה ומנהיגים מלאי השראה, פורצי דרך ומחוללי שינוי. אולם לאחר מותם קרס פולחן האישיות שטיפחו באדיקות או כפו על עמם, ודימוים הציבוריים־תקשורתי השתנה ואף נרמס בשעה שהציבור נתפכח וחש מיאוס. ישנו גם המישור ההפוך שבו הרודנים נשפטים בחומרה בתקשורת ובציבור לאורך חייהם, אך דווקא הפרספקטיבה ההיסטורית עשויה לשפוך עליהם אור חיובי והם נחשבים רודנים נאורים שהנהיגו רפורמות מרחיקות לכת ותרמו לתחומי האמנציפציה, החילון, המדע, התיעוש או השלום העולמי.

הערות

- 1 מילים חלופיות: אוטוקרט, דיקטטור, טירן, מנהיג עליון, עריץ, צורר, צר, שליט אבסולוטי ושליט יחיד. במחקר זה אני משתמש במושג רודן.
- 2 המונח הלוועזי "אינפוטיינמנט" הוא הלחם של המילים Information (מידע) ו־Entertainment (בידור).
- 3 מסיבות שאינן ידועות לחוקר, במהלך השבוע שלאחר מות היטלר, עיתון קול העם פרסם רק גיליון אחד אשר ראה אור ביום שישי (4.5.1945).
- 4 אף שמהדורת יום שישי (13.3.1953) נחשבת ליום השמיני שלאחר המוות, העיתונים הישראלים הקדישו במהדורות יום שישי הנרחבות מקום ניכר לכתבות על סטלין ולמשמעותיות מותו. על כן סברתי שראוי לחרוג, באופן חרי־פעמי, משדה המחקר שהוגדר מראש כדי לחשוף ממצאים נוספים.
- 5 סטלין נולד בשם יוס־פ־ב־ב־פ־ט־ריו־ני־ס דֶזֶה ג'וֹרְגֵ' אֶשְׁוֹוִילִי, ושינה את שמו הגיאורגי לשם רוסי: סטלין, שפירושו: איש הפלדה.
- 6 הגרסאות סותרות לגבי מילותיו האחרונות של מוסוליני. בעוד בעיתונים העבריים נכתב כי צעק: "לא! לא!", מקורות היסטוריים גורסים כי אמר: "תכוון לכיוון הלב" או ששתק וקיבל על עצמו את ההוצאה להורג.
- 7 ב־1961 הועברה גופתו של סטלין מהמוזוליאום לבית הקברות של חומת הקרמלין.
- 8 ההשבתה ארכה חמש דקות בלבד, כאקט סמלי וכדי להדגיש שהמשטר הסובייטי מבוסס על עבודת המונים והתמדה בייצור.
- 9 מוסף יום שישי (13.3.1953) של קול העם הגדיל לעשות ופרסם אלבום תמונות של "מסע חייו" שכלל תצלומים של החדר שבו נולד, שלו כנער לצד לנין, נואם במספר הזדמנויות, לצד יורשו מלנקוב ועוד.
- 10 פעולת שוד למטרת מימון פעילות מהפכנית בהצדקה של החרמת כסף בורגני.
- 11 ראו למשל כיצד יחסו האוהד או העוין של הנשיא המצרי למדינת ישראל משפיע על סיקור מותו: בר־זוהר (2022). "בנפול אויבך".

מקורות

- אלידע, ע' (2013). "איתמר בן אב"י והכמיהה למנהיג: ממוסוליני לז'בוטינסקי", קשר, 45, עמ' 41-48.
- בר־זוהר, ב' (2022). "בנפול אויבך: סיקור מותם של נשיאים מצרים בעיתונים ובאתרי חדשות ישראלים", קשר, 58, עמ' 59-82.
- מורס, ט' (2010). "להתבונן במותם של אחרים: הצגת צילומי גופות בתקשורת הישראלית כמנגנון הכלה והדרה", היסטוריה ותיאוריה, 18, עמ' 1-19.

- Abdulaev, N. & B. Shomron (2022). Celebrity Politicians as Health-promoting Role Models in the Media: The Cases of Vladimir Putin, Donald Trump and Benjamin Netanyahu, *International Journal of Politics, Culture & Society*, 35(3), pp. 369–389. <https://doi.org/10.1007/s10767-020-09383-3>
- Barth, R., S. Brodsky & M. Ruzic (2019). “What Did Joseph Stalin Really Die of? A Reappraisal of His Illness, Death, and Autopsy Findings”, *Cardiovascular Pathology*, 40, pp. 55–58.
- Ben-Ghiat, R. (2020). *Strongmen: Mussolini to the Present*. New York: W.W. Norton & Company.
- Boykoff, J. (2009). “Devil or Democrat? Hugo Chávez and the US Prestige Press”, *New Political Science*, 31(1), pp. 3-26.
- Chang, J. (2019). “Ethnic Cleansing and Revisionist Russian and Soviet History”, *Academic Questions*, 32(2), pp. 270-282.
- Clark, M. (2014). *Mussolini*. London: Routledge.
- Dobson, W.J. (2013). *The Dictator’s Learning Curve: Tyranny and Democracy in the Modern World*. London: Random House.
- Galvan, J.A. (2012). *Latin American Dictators of the 20th Century: The Lives and Regimes of 15 Rulers*. Jefferson, NC: McFarland.
- Greenwald, G. & S. Lehman-Wilzig (2019). “Is She still ‘The Legendary Jewish Mother’? A Comparative Look at Golda Meir’s and Tzipi Livni’s Election Campaign Coverage in the Israeli Press”, *Israel Affairs*, 25(1), pp. 42–64. <https://doi.org/10.1080/13537121.2019.1561177>
- Haycock, D.A. (2019). *Tyrannical Minds: Psychological Profiling, Narcissism, and Dictatorship*. New York: Simon and Schuster.
- Kantorowicz, E.H. (2016). *The King’s Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Karniel, Y., A. Lavie-Dinur & T. Azran (2015). “Broadcast Coverage of Gaddafi’s Final Hours in Images and Headlines: A Brutal Lynch or the Desired Death of a Terrorist?”, *International Communication Gazette*, 77(2), pp. 171-188.
- Kershaw, I. (2008). *Hitler: A Biography*. New York: W.W. Norton & Company.
- Konig, P.D. (2016). “Communicating Austerity Measures during Times of Crisis: A Comparative Empirical Analysis of Four Heads of Government”, *British Journal of Politics & International Relations*, 18(3), pp. 538–558. <https://doi.org/10.1177/1369148115625380>
- Leeuw, S., R. Azrout, R. Rekker & J. Spanje (2020). “After all This Time? The Impact of Media and Authoritarian History on Political News Coverage in Twelve Western Countries”, *Journal of Communication*, 70(5), pp. 744-767.
- Legnante, G. (2012). “Hard and Soft News: A Review of Concepts, Operationalizations and Key Findings”, *Journalism*, 13(2), pp. 221–239.
- Martins Mota, J. (2020). “Mourning Salazar: The Ideologic Oriented Grief in the Portuguese Newspapers during the Dictatorshi”, *Observatorio*, 14(3), pp. 1-15.
- Morse, T. (2020). “Now Trending: # Massacre – On the Ethical Challenges of Spreading Spectacular Terrorism on New Media”, Michael Hvid Jacobson (ed.), *The Age of Spectacular Death* (pp. 126-143). New York: Routledge.
- Neville, P. (2014). *Mussolini*. London: Routledge.
- Papaioannou, K. & J. Van Zanden (2015). “The Dictator Effect: How Long Years in Office Affect Economic Development”, *Journal of Institutional Economics*, 11, 1, pp. 111–139.

- Ridley, J. (2000). *Mussolini: A Biography*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield
- Sarfatti, M. (2006). *The Jews in Mussolini's Italy: From Equality to Persecution*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Zimmerman, J.D. (2005). *Jews in Italy under Fascist and Nazi Rule: 1922–1945*. Cambridge: Cambridge University Press.

מקורות עיתונאיים

- "באבוד רשעים" (4.5.1945). **הצופה**, עמ' 2.
- בורשטיין, ע' (11.3.1953). "לנוער: נמשיך ללא ליאות בדרך שהורה לנו החבר סטלין", **קול העם**, עמ' 3.
- "ברלין" (2.5.1945). **היטלר מת**, **המשקיף**, עמ' 1.
- וואוילוב, ס' (11.5.1953). "סטלין והמדע הסובייטי", **קול העם**, עמ' 2-3.
- וואלטש, ר' (4.5.1945). "נעלם היטלר", **הארץ**, עמ' 3.
- יוניטר פרס (30.4.1945). "מוסוליני ו-14 מיניסטרים הוצאו להורג", **דבר**, עמ' 1.
- יו.פי (11.3.1953). "ים זרי פרחים לסטלין הוצגו בכיכר האדומה", **קול העם**, עמ' 1.
- יו.פי, ע"ר, סי"צ ושירות הארץ (5.3.1953). "מוסקבה: אין שינוי במחלתו האנושה של מרשל סטלין", **הארץ**, עמ' 1.
- י"ע (30.4.1945). "היום: סופו של דיקטטור", **דבר**, עמ' 2 (מאמר המערכת).
- יפה, ר' (8.3.1953). "גם המערב מודה בגדולתו", **על המשמר**, עמ' 1.
- ישכיל, י' (9.3.1953). "המזווליאום בכיכר האדומה: המקום בו תונח היום גופתו של סטלין", **מעריב**, עמ' 3.
- "לא בתופים ולא במחולות" (6.5.1945). **הצופה**, עמ' 2 (מאמר המערכת).
- "לשאול תחיה", (3.5.1945). **המשקיף**, עמ' 2 (מאמר המערכת).
- "מאות מיליונים סרו למשמעתו", **דבר**, 13.3.1953.
- מדויני, מ' (4.5.1945). "מתי יזכור חסרו לבית ישראל", **הארץ**, עמ' 2 (מאמר המערכת).
- מיוחד לדבר (10.3.1953). "אין מוסקבה זוכרת יום כזה", **דבר**, עמ' 1.
- "מיום ליום: בלי היטלר" (3.5.1945). **הארץ**, עמ' 2 (מאמר המערכת).
- "מיום ליום: גדולתו של סטלין" (5.3.1953). **הארץ**, עמ' 2 (מאמר המערכת).
- מ"מ (8.5.1945). **הקיץ הקץ. על המשמר**, עמ' 1 (מהדורת ערב).
- מ"צ (2.5.1945). "על המדיניות: פשיזם שוקע וסוציאליזם עולה", **על המשמר**, עמ' 2.
- מ.ק.ה. (9.3.1953). "על הפרק: סטלין – בן האלמוות", **קול העם**, עמ' 1 (מאמר המערכת).
- מ.ק.ה. (10.3.1953). "על הפרק: סטלין – צוואת סטלין", **קול העם**, עמ' 1 (מאמר המערכת).
- סופרנו (10.3.1953). "המוני עמלים בישראל הפסיקו עבודתם בשעת הלוויה", **קול העם**, עמ' 1.
- "סניף מפ"ם בבירה מעלה את זכרו של סטלין" (10.9.1953). **על המשמר**, עמ' 1.
- ס"צ (30.4.1945). "מוסוליני הוצא להורג", **המשקיף**, עמ' 1.
- ע"ד (9.3.1953). "היום לווייתו של מרשל סטלין", **דבר**, עמ' 1.
- ע"ד ויו.פי. (10.3.1953). "המונים ליוו את סטלין בדרכו האחרונה", **דבר**, עמ' 1.
- צאנג, י' (10.3.1953). "סטלין המת זכה באהדת בריטניה: כיצד הגיב הציבור וכיצד הגיבו עיתונים?", **מעריב**, עמ' 3.
- קרוק, י' (4.5.1945). "שתי ככרות היסטוריות", **דבר**, עמ' 2.
- רופר, ג' (2.5.1945). "איך הומתו מוסוליני וחבריו", **הצופה**, עמ' 2.
- שרה, י' (12.3.1953). "מצביא גאוני", **קול העם**, עמ' 2-3.
- "שעת שידוד מערכות", **חרות**, 8.3.1953.